

ՀՏԴ՝ 91.19

DOI: 10.52971/18294316-2021.1-108

ԴԱՍԱԿԱՆ ԳՐԱԲԱՐԻ ԵՆԹԱՇՐՁԱՆԻ ԱՆՎԱՆԱԿԱՆ ՀՈԼՈՎՄԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԶՈՒԳԱԶԵՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Գուրգեն Խաչատրյան
Երանուհի Հովհաննիսյան

Վանաձորի Հ. Թումանյանի անվան պետական համալսարան

Բանալի բառեր՝ գրաբար, հետդասական գրաբարի ենթաշրջան, հոլովական զուգաձևեր, երկանդամ զուգաձև, եռանդամ զուգաձև, հոլովիչ, ձայնավորահանգ և ձայնորդահանգ հոլովումներ, հոլովման համակարգ:

Հոլովածում քննության առարկա են դարձել գրաբարի անունների (մասնավորապես զոյականների և ածականների) հոլովական զուգաձևությունները, որոնք թեև արժանացել են քերականագետների ուշադրությանը¹, սակայն առայսօր համալիր ուսումնասիրության չեն ենթարկվել: Նպատակ է հետապնդվում քննության առնելու միայն համաժամանակյա կտրվածքում վկայված հոլովական զուգաձևերը, մասնավորապես՝ դասական գրաբարի ենթաշրջանում վկայվածները:

¹ Այտընյան Ա., Քննական քերականություն աշխարհաբար կամ արդի հայերեն լեզվի, Երևան, Եր. համալսարանի հրատ., 1987, էջ 436; Աբեղյան Մ. Գրաբարի քերականություն, Երևան, Պետհրատ, 1936, էջ 118-123; Туманян Э. Г. Древнеармянский язык. Москва. Изд-во “Наука”. -1971. С. 238-239; Շարաբխանյան Պ.Ե., Գրաբարի դասընթաց, Երևան, Եր. համալսարանի հրատ., 1974, էջ 155-156; Աբրահամյան Ա. Ա. Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, «Լույս» հրատ., 1976, էջ 63-64; Ավետիսյան Հ.Մ., Ղազարյան Ռ.Մ., Գրաբարի դասընթաց, Երևան, Եր. համալսարանի հրատ., 2001, 55; Առաքելյան Վ.Ղ., Գրաբարի քերականություն, Երևան, «Վիամիր» հրատ., 201, էջ 79-83; Խաչատրյան Գ. Կ., Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմություն» երկի բայական և անվանական համակարգերի քերականական անկանոնությունները // Մ.Խորենացու ծննդյան 1600-ամյակին նվիրված գիտաժողովի նյութեր, Վանաձոր, «ՄԻՄ տպագրատուն», 2011 էջ 4-18; Խաչատրյան Գ. Կ., Գրաբար, Երևան, «Ոսկան Երևանցի» հրատ., 2014, էջ 90-98:

Հոդվածի լեզվական նյութը քաղել ենք ՆՀԲ-ից, համեմատել Վ. Առաքելյանի ներկայացրած բառացանկի հետ², դասակարգել՝ ըստ տարբեր հոլովումների համադրությամբ ձևավորված ենթախմբերի՝ նպատակ ունենալով վեր հանելու այն օրինաչափությունները, որոնք նշված ենթաշրջանում ընկած են հոլովական գուգաձևերի առաջացման հիմքում, ինչպես նաև ներկայացնելու գուգաձևերի զարգացման դինամիկան³:

Քննությունը հիմնականում կատարել ենք համեմատության մեթոդով՝ ըստ անհրաժեշտության կիրառելով նաև վերլուծական և գուգադրական մեթոդները՝ գերազանցապես առաջնորդվելով համաժամանակյա հայեցակետով:

Նախաբան. Լեզվաբանական տեսանկյունից գուգաձևեր են համարվում հնչյունական, բառային կամ քերականական այն միավորները, որոնք իմաստով (գործառույթով) նույնն են, իսկ ձևով՝ տարբեր⁴: Լեզվական փաստերը վկայում են, որ գուգաձևերով հարուստ են գրական հայերենի բոլոր շրջանները: Ահավասիկ գուգաձևության օրինակներ գրաբարից (*ուռնում//ուռչիմ, մեղու//մեղեր* և այլն), միջին հայերենից (*լինիմ//լինամ, լուսնեկի//լուսնեկան* և այլն) և ժամանակակից հայերենից (*բերի//բերեցի, գառի//գառան* և այլն): Գրական հայերենի բոլոր շրջաններում գուգաձևեր են հանդիպում ոչ միայն տարբեր ենթաշրջաններում վկայված գրավոր աղբյուրներում, այլև միննույն ենթաշրջանում գրված տարբեր աղբյուրներում և նույնիսկ միննույն հեղինակի նույն (կամ տարբեր) գործ(եր)ում: Հատկանշական է նաև, որ գրական հայերենի բոլոր շրջաններում առանձնանում են թե՛ հնչյունական, թե՛ բառային և թե՛ քերականական գուգաձևեր, ինչը լավագույնս վկայում է, որ հայոց լեզուն՝ որպես կենդանի համակարգ, հետզհետե փոփոխության է ենթարկվում, որտեղ մի շարք լեզվական միավորներ աստիճանաբար դուրս են գալիս գործածությունից՝ տեղը զիջելով լեզվակիրների կողմից գուգա-հեռաբար գործածվող միավորներին:

Չուգաձևերի առաջացումը կարող է պայմանավորված լինել ինչպես լեզվի զարգացման ներքին օրինաչափություններով և լեզվակիրների անհատական մոտեցումներով, այնպես էլ արտաքին ազդեցություններով ու այլ հանգամանքներով (բառերի

² Լեզվական փաստերը համեմատելիս պարզել ենք, որ հիշյալ բառացանկում Վ. Առաքելյանը՝ ա) *անշունչ* բառին վերագրել է *ի-ա//ի* հոլովական գուգաձևություն, մինչդեռ ՆՀԲ-ում նշվում է *ի//ն* գուգաձևի մասին, բ) *մժեխ* բառին վերագրել է *ի-ա//ն* գուգաձևություն, մինչդեռ այն ունի *ի//ի-ա* համադրությամբ գուգաձև, գ) *վաճառ* բառին վերագրել է *ի-ա//ու* գուգաձևություն, մինչդեռ այն եռաբաղադրիչ գուգաձև է՝ *ի-ա//ու//ն* տարբերակով, դ) *կողոպուտ* և *ժամ* գոյականները ներկայացրել է *ու//ի* գուգաձևությամբ, մինչդեռ առաջինը *ն//ի* համադրությամբ գուգաձև ունի, երկրորդը՝ *ու//ի-ա*: Բառացանկը համալրել ենք դասական գրաբարի ենթաշրջանում *ե//ի-ա* տարահիմք հոլովմամբ առանձնացող *աղբիւր, անգղ, աստղ, եղջիւր, կայսր* և *ի//ն* հոլովական գուգաձևությամբ հանդես եկող *այրեցած* գոյականներով:

³ Հոդվածի ներածական, ամփոփիչ մասերը և ծանոթագրությունները հեղինակել է Գ. Խաչատրյանը, բուն տեքստային մասի համահեղինակներն են Գ. Խաչատրյանը և Ե. Հովհաննիսյանը:

⁴ **Պետրոսյան Հ. Զ., Գալստյան Ս. Ա., Ղարազուլյան Թ. Ա.**, Լեզվաբանական բառարան, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1975, էջ 100:

բնիկ կամ փոխառյալ լինելը, դրանց ձևախմբման աստիճանները, փոխառման ժամանակաշրջանը և այլն), որոնց բացահայտումը դուրս է մեր նպատակներից⁵: Գտնում ենք, որ գուգաձևերի անդամներից «շատերը ներկայացնում են տվյալ ժամանակաշրջանի հայերենի բառապաշարի ժողովրդախոսակցական շերտը»⁶:

Գրաբարի հոլովական գուգաձևերին առաջին հիմնավոր անդրադարձը կատարվել է դեռևս 19-րդ դարի 30-ականներին⁷, իսկ առաջին գիտական քննությունը կատարել է Ա.Այտընյանը՝ դրանք անվանելով «կրկին հոլովմունք»: Լեզվաբանը նշում է. «Շատ անուններ երկու կամ երեք հոլովման կերպ ալ կրնան հոլովիլ», ապա բերում ոչ միայն հայերեն բառերի հոլովման գուգաձևեր (*զգեստու//զգեստի//զգեստով, բերդից/բերդաց, մոզաց/մոզուց, նաւի/նաւու/նավով, նաւաց/նաւուց, լուսնի/լուսնոյ ...*), այլև մատնանշում օտար բառերով պայմանավորված գուգաձևեր նույնպես: «Այսպէս շատ օտար անուններ,- գրում է նա,- թէ հայերէն և թէ օտար (յունարէն) կերպով կը հոլովին. գորօրինակ. *Փիլիպպոսի* կամ՝ *Փիլիպպէայ. Մատթէոսի* կամ՝ *Մատթէի ...*»: Նրա տեսադաշտից չի վրիպել և այն, որ շատ անուններ «բարդութեանց եւ ածանցից մէջ ... հոլովումնին կփոխեն», ինչպէս՝ սեր – *սիրոյ*, բայց՝ իմաստասեր – *իմաստասիրի*, խրատ – *խրատու*, բայց՝ անխրատ – *անխրատի* և այլն⁸:

Հետագա քերականագետները գերազանցապես կրկնել են գրաբարի անունների հոլովական գուգաձևերին վերաբերող հիշյալ ձևակերպումները: Հիշարժան դիտարկումներ ունեն միայն Վ. Առաքելյանը և Է. Թումանյանը: Ըստ Վ. Առաքելյանի մի անտիպ աշխատության մեջ ներկայացրած, հոլովական գուգաձևեր ունեցող անունների (տվյալ դեպքում՝ գոյականներ և ածականներ) ցանկի և Է. Թումանյանի կատարած նախնական հաշվարկի՝ գրաբարում առանձնանում է այդ կարգի շուրջ 140 բառ⁹, որոնք հանդես են բերում երկու, երբեմն՝ երեք հոլովական գուգաձևեր¹⁰: Խնդրոք առարկա հարցին Վ. Առաքելյանն անդրադառնում է նաև վերջերս լույս տեսած «Գրաբարի քերա-

⁵ Խոսելով հոլովական գուգաձևությունների առաջացման մասին՝ Մ. Արեղյանը միանգամայն ճիշտ է նկատել. «Այդպիսի փոխանցումները հոլովումների խմբերի մեջ՝ մեծ մասամբ հետագա ժամանակներում են յերևան գալիս և տարբեր բարբառների ազդեցության արդյունք են» (Տե՛ս **Արեղյան Մ.** Գրաբարի քերականություն, Երևան, Պետհրատ., 1936, էջ 118):

⁶ **Խաչատրյան Գ. Կ.**, Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմություն» երկի բայական և անվանական համակարգերի քերականական անկանոնությունները // Մ.Խորենացու ծննդյան 1600-ամյակին նվիրված գիտաժողովի նյութեր, Վանաձոր, «ՄԻՄ տպագրատուն», 2011, էջ 17:

⁷ Նկատի ունենք ՆՀԲ երկհատորյակը, որի համապատասխան բառահոլովածներում ամենայն բարեխղճությամբ նշվել են գրաբար գրավոր աղբյուրներում վկայված հոլովական գուգաձևերը:

⁸ **Այտընյան Ա.**, Քննական քերականութիւն աշխարհաբար կամ արդի հայերէն լեզուի, Երևան, Եր. համալսարանի հրատ., 1987 էջ 436]:

⁹ **Туманян Э. Г.** Древнеармянский язык. Москва. Изд-во “Наука”. -1971. С. 238.

¹⁰ Խոսքը Վ. Առաքելյանի «Ակնարկներ դասական հայերենի պատմության» խորագրով մի աշխատության մասին է, որը հեղինակը դեռևս անտիպ վիճակում տրամադրել է Է. Թումանյանին՝ արժանանալով վերջինիս շնորհակալական խոսքին (Տե՛ս **Туманян Э. Г.** Древнеармянский язык. Москва. Изд-во “Наука”. -1971. С. 196):

կանութիւն» աշխատության մեջ¹¹, որում՝ ա) առանձնացնում է գրաբարյան շուրջ 140 գոյական և ածական, որոնք դասական գրաբարի շրջանում ունեն հոլովման գուգաձևեր (*աղախին, աղանդ, աղերս, աղէտ կոնք, կուզ, կրտսեր* և այլն)՝ զանց առնելով այն անունները, «որոնց դասական շրջանի հոլովումը յետդասական շրջանում փոխուել է, բ) հետևելով Ա. Այտընյանին՝ առանձնացնում է նաև օտար հոլովման վերապրուկներ, որոնց մի մասը պատճառ է դարձել հոլովական գուգաձևերի առաջացման (*Դիկասպըլին/Դիկասպոլիս, Գադմոն/Գադմոս* և այլն), գ) ներկայացնում է այլ պատճառներ, որոնց հետևանքով նույնպես կարող էին առաջանալ հոլովական գուգաձևեր¹²: Ըստ Է. Թումանյանի՝ հոլովական գուգաձևերը, որոնք առաջանում էին բառերի՝ մի հոլովումից մեկ այլ հոլովման անցումով, որտեղ նոր հոլովաձևերին գուգահետ պահպանվում էին նաև հները, վկայում են գրաբարում հոլովման համակարգը վերափոխող խորքային գործընթացների առկայության մասին, ինչը հետագայում հանգեցրեց հոլովումների պարզեցման և միօրինակացման: Է. Թումանյանն իրավացիորեն նշում է նաև, որ նկատվում է հոլովման որոշ տիպերի կրճատում մյուս տիպերի ընդարձակման հաշվին¹³:

Գրաբարի անվանական հոլովման համակարգում առկա գուգաձևերի դիտարկումը ցույց է տալիս, որ դրանք ներկայացնում են անմիօրինակ պատկեր թե՛ գուգաձև կազմող բաղադրիչ անդամների քանակի տեսանկյունից և թե՛ ժամանակագրական առումով:

Ըստ գուգաձև կազմող բաղադրիչների քանակի՝ գրաբարի հոլովական գուգաձևերը լինում են՝ ա) երկանդամ, որոնք գրաբար լեզվական աղբյուրներում նկատելիորեն հաճախադեպ են, իսկ տարբեր հոլովիչների համադրման տեսանկյունից՝ բազմազան, ինչպես՝ *n//ի-ա, ու//ո, ի//եան, ո//ո-ա* և այլն, բ) եռանդամ, որոնք թե՛ գործածության հաճախականությամբ և թե՛ տարբեր հոլովիչների համադրման առումով անհամեմատ սահմանափակ են, ինչպես՝ *ի//ի-ա//ո, ո//ու//ի-ա* և այլն և գ) քառանդամ, որոնք հազվադեպ են, ինչպես՝ *ու//ի-ա//ի//ո*, որով, օրինակ, առանձնանում է *խրատ* բառի հոգնակի գործիականը՝ *խրատուք//խրատոք//խրատիւք//խրատուք*:

Հոլովական գուգաձևերի առաջացման ժամանակագրությունը ցույց է տալիս, որ դրանց մի մասի երկու կամ երեք բաղադրիչներն էլ ներկայացնում են գրաբարի միևնույն ենթաշրջանը (համաժամանակյա գուգաձևեր)¹⁴, մինչդեռ մյուս գուգաձևերի բաղադրիչները տարբեր ենթաշրջաններում կամ դարերում են վկայվել (տարածամանակյա գուգաձևեր), ինչպես՝ 5-րդ և 6-րդ դդ., 5-րդ, 8-րդ և 9-րդ դդ., 8-րդ և 11-րդ դդ. և այլն: Հարկ է նկատել, որ հետդասական գրաբարի ենթաշրջանում գուգաձևերի թիվն անհա-

¹¹ Կարծում ենք՝ ժամանակին Է. Թումանյանին տրամադրվել է Վ. Առաքելյանի հենց այս աշխատության անտիպ տարբերակը՝ «Ակնարկներ դասական հայերենի պատմության» խորագրով:

¹² Առաքելյան Վ. Դ., Գրաբարի քերականություն, Երևան, «Վիամիթ» հրատ., 2010, էջ 80-86:

¹³ Туманян Э. Г. Древнеармянский язык. Москва. Изд-во “Наука”. -1971. С. 238.

¹⁴ Հին գրական հայերենի կամ գրաբարի շրջանը (5-11-րդ դդ.) ամբողջանում է 3 ենթաշրջաններով՝ «դասական գրաբարի ենթաշրջան» (5-րդ դ.), «հետդասական գրաբարի ենթաշրջան» (6-7-րդ դդ.), «նախամիջին հայերենյան ենթաշրջան» (8-11-րդ դդ.) (Տե՛ս Ջահուկյան Գ. Բ., Հայոց լեզվի զարգացումը և կառուցվածքը, Երևան, «Միտք» հրատ., 1969, էջ 36-44):

մեմատ մեծանում է. բավական է նշել, որ, ըստ մեր հաշվարկների, ՆՀԲ-ի միայն առաջին հատորում դրանց թիվը հասնում է մոտավորապես 450-ի:

**Դասական գրաբարի ենթաշրջանի անվանական հոլովման համակարգի
գուգաձևությունները**

Դասական գրաբարի ենթաշրջանում հոլովական գուգաձևերը լինում են՝

1. երկանդամ,
2. եռանդամ:

1. *Երկանդամ գուգաձևություններում* հոլովիչները հանդես են գալիս մի շարք համադրություններով, որոնք են՝

1.1. *n//h-ա*, որով հանդիպում 26 անուն՝ *աղախին, աղանդ, ամուր, բոյթ, գիշեր, երանգ, թաղանթ, լար, խաղող, կապար, կրտսեր, մառախուղ, որթագլուխ, պաշար, փոկ, քանքար* և այլն: Ահավասիկ օրինակներ *աղանդ* բառի գուգաձևերով¹⁵ Եզնիկ Կողբացու երկից՝ Այս սկիզբն է *աղանդոյն* Մարկիոնայ (ԵԿ): Այս ամենայն վասն մարկիոնաց *աղանդին* ասացաւ (ԵԿ): Ուստի և *աղանդացն* առեալ նովին դանդաչեն (ԵԿ):

1.2. *h-ա//n*, որով հանդես եկող 15 բառերից են՝ *աղքատ, աման, անձրև, ապտակ, առաւել, բաղարջ, կաշառ, նանիր, նշանագիր, սնգոյր, տաղանդ, փոճոկ* և այլն: Ահա համապատասխան օրինակներ *աման* բառով՝ Աստվածաշնչից՝ Եւ արծաթ իւրաքանչիւր *յամանի* իւրում էր (ՍԳ): Եւ առցէ քահանայն ջուր սուրբ կենդանի խեցեղէն *ամանաւ* (ՍԳ): Եւ դիք զարծաթն իւրաքանչիւր ի բերան *ամանոյ* իւրոյ (ՍԳ):

1.3. *h//n*, որով առանձնացող բառերը 20-ն են՝ *այրեցած, անշունչ, անութ, գորտ, դրամ, է, մեղեխ, նոճ, չէ, փոխ, քաղց, քարոզ, օղ* և այլն: Օրինակներ *այրեցած* գոյականով՝ Որ ունին զօրինակ յայտնութեան զմերկութիւն *այրեցածին* (ԱԳ): Օռնիսն *այրեցածոյն* ելեալ մածեալ գնոքօք (ԱԳ): Հմմտ. նաև՝ Յօրինել շինել զամենայն զգերութիւնս յաւերածոյն և *այրեցածոյն* (ՓԲ): Չափեցին եւ զանբնակս *յայրեցածէն* մինչև ցՔիմիւռոն (ՄԽ) և Եւ լինիցի տեղի *այրեցածին* փայլուն կամ պաղպաջ սպիտակ՝ կամ կարմրացեալ (ՍԳ):

1.4. *n//h*, որով հանդես է գալիս 11 գոյական՝ *աղերս, բեր, գուր, դարման, լուսին, ճիչ, մագ, մութ, ցուրտ, փորձ, փոր*: Օրինակներ *դարման* բառով՝ Եւ փութացաւ նմա տալ զաճառն եւ զասն *դարմանոյ* նորա (ՍԳ): Եւ մէք *դարմանովք* կարենք բժշկել (ԵԿ) և Վասն պէսպէս *դարմանից* (ԵԿ):

1.5. *h//h-ա*, որը երկբաղադրիչ գուգաձևություններից առավել ծավալունն է (30 անուն)՝ *աղէտ, անյոյս, ապառաժ, արբշիռ, գունդ, դաստակերտ, եկամուտ, գոյգ, ժանտ, իղձ, խճբիճ, կոնք, մժեխ, նշոյլ, շնորհ, սուտակասպաս, տոհմ* և այլն: Օրինակներ *դաստակերտ* գոյականով՝ Քաղցր է ինձ ասել եւ յաղագս գեղեցիկ *դաստակերտին* Երուանդակերտի (ՄԽ): Ամենայն հայոց աշխարհիս *դաստակերտիցդ* կայսերաց (ԱԳ): Եւ

¹⁵ Հետագա շարադրանքում գերազանցապես բերում ենք եզակի սեռական, գործիական և հոգնակի սեռական հոլովաձևերով օրինակներ, որովհետև բառերի՝ այս կամ այն հոլովման պատկանելության հարցում որոշիչ դեր ունեն այդ հոլովաձևերը: Հազվադեպ անդրադառնում ենք նաև այլ հոլովաձևերի: Ի դեպ, նկատենք, որ լեզվական աղբյուրներից գուգաձև հոլովվող սակավաթիվ բառերի բոլոր հոլովաձևերով կարելի է վկայություններ քաղել:

տալ գահու եւ պատուոյ, հանդերձ իշխանութեամբ գիւղից եւ *դաստակերտաց* Համագասպայ (ՄԽ): Չտունս նոցա հանդերձ գիւղօք եւ գիւղիւք եւ *դաստակերտօք* հրամայեցաք ունել յարքունիս (ՄԽ):

1.6. *ի-ա//ի*, որով առանձնանում է 4 բառ՝ *գէտ, գոեհ, հրաշակերտ, սաղմոս*: Օրինակներ *սաղմոս* գոյականով՝ *Չսաղմոսից* եւ զօրհնութեանց (ՆՀԲ): Արդ եւ ես խոտովան եղեց քեզ ի պատրաստութիւն *սաղմոսաց* (ՍԳ): Չգիշերն ամենայն *սաղմոսիւք* ի գլուխ տանէին (Ե):

1.7. *ու//ի*, որով հանդիպում է 2 բառ՝ *կողոպուտ* եւ *վնաս*: Ահավասիկ *վնաս* բառի բնագրային օրինակներ՝ Եւ հարկանիցեն զկին յղի եւ ելանիցէ սաղմնն աննկար, կէս *վնասու* տուժեցցի (ՍԳ): Ոգովք չափ գային *վնասուցն* (ՓԲ): Իբրեւ զգաստ եղեւ Յուդա վասն անօրէն խակութեան *վնասին* (ՍԳ): Զի՞նչ խորհելով եւ կամ ո՞րպիսի ինչ զմտաւ ածեալ զայդպիսի իրս *վնասից* իշխեցեր ձեռնարկել եւ գործել (ՂՓ):

1.8. *ի//ու*, որով հանդես է գալիս 2 բառ՝ *առաւօտ* եւ *կահ*: Օրինակներ *առաւօտ* գոյականով՝ Մինչ դեռ *առաւօտին* աղօթքն մատչէին (ՓԲ): *Յառաւօտուն* ժամուն այգանալոյն պաշտամանն (ՓԲ): Զարթի՛ք փառք իմ, եւ ես զարթեայց *առաւօտուց* (ՍԳ):

1.9. *ու//ի-ա*, որով հանդես է գալիս 3 բառ՝ *ժամ, նարօտ, նաւ*: Ահա օրինակներ *նաւ* բառով՝ Իբրև լուա Յիսուս զնաց անտին *նաւու* յանապատ տեղի առանձինն (ՍԳ): Կանամբք եւ մանկտով ածել զնոսա *նաւուք* (ՍԳ): Եւ զշաւիդս *նաւի* ընդ ծով գնացելոյ (ՍԳ): *Նաւաց* հետք ճանապարհի (ՍԳ): Թողուն զժողովուրդ եւ առնուն *զնաւան* յանդերձ (ՍԳ): *Նաւօք* բազմօք (ՍԳ):

1.10. *ի-ա//ու*, որով հոլովվում է *վաճառ* բառը՝ Եւ եղիցի վարձ *վաճառի* նորա Տեառն նուիրեալ (ՍԳ): Ի բազմութեան *վաճառաց* քոց (ՍԳ): Ի շահս՝ որք *վաճառու* են (ՆՀԲ): Գինք *վաճառուց* արքայի (ՍԳ)¹⁶:

1.11. *ո//ու*, որով առանձնանում է 7 անուն՝ *արմաւ, արջ, կերպաս, ձախ, միասօր, ուլ, ցիւռ*: Ահա օրինակներ *արջ* բառով՝ *Արջոյ* ի բայոց մտանելոյ (ԵԿ): Արձակել ի վերայ բազմութիւնս *արջոցն* (ՆՀԲ)¹⁷: Ոտք նորա իբրև *զարջու* (ՍԳ): Ի վերայ *արջուցն* եւ առիծուցն (ՍԳ):

1.12. *ու//ո*, որով հանդիպում է 4 բառ՝ *երինջ, հաւ* («պապ» իմաստով), *մաղ, մաղձ*: Ահա օրինակներ *հաւ* բառով՝ Յակոբայ եւ նորուն հօրն կամ *հաւուն* երևեցաւ յայտնապէս (ՆՀԲ): Հարանց կամ *հաւուց* կամ նախնեաց (ՆՀԲ): Ի մայրենի *հաւոյ* իւրոյ Գնելոյ Գնունոյ (ՄԽ):

1.13. *ե//ի-ա*, որով հանդես են գալիս *աղբիւր, անգղ, աստղ, եղջիւր, կայսր* գոյականները: Երկբաղադրիչ *ե//ի-ա* տարբերակը նախորդներից առանձնանում է նրանով, որ գուգաձև կազմող անդամները ներկայացնում են հոլովման միևնույն համակարգը. ձայնավորահանգ են, ինչպէս՝ *ի-ա//ո, ու//ի* եւ այլն, մինչդեռ *ե//ի-ա*¹ տարբերակը հոլովումների համադրության անկանոն տիպ է. գուգաձևի անդամներից առաջինը թերվում

¹⁶ Վկայվում է նաև *ո* հոլովման եզակի թվով՝ *վաճառոյ* (ՆՀԲ):

¹⁷ 5-րդ դ. հայ պատմագիրների, Եզնիկ Կողբացու, Կորյունի երկերի եւ Աստվածաշնչի լեզվական նյութը քաղել ենք բնագրերից, մնացած լեզվական նյութը բերում ենք Հայկազյան բառարանի համապատասխան բառահոդվածներից՝ ՆՀԲ հղումով:

է է ձանորդահանգ, իսկ երկրորդը՝ *ի-ա* ձայնավորահանգ հոլովմամբ: Այսպես՝ *աղբիւր* գոյականը ձանորդահանգ և ձայնավորահանգ հոլովումների զուգաձև ունի ոչ միայն հոգնակի սեռականում (բնականաբար՝ նաև տրականում ու բացառականում) և գործիականում [*աղբերց* (ՍԳ, ՄԽ, ՂՓ)//*աղբերաց* (ՍԳ, ՄԽ, ՂՓ, ՓԲ), *աղբերքք* (ՍԳ)//*աղբերօք* (ՍԳ)], այլև հոգնակի ուղղական, բնականաբար նաև հայցական հոլովներում՝ *աղբերք* (ՍԳ, ԵԿ)//*աղբերքք* (ՍԳ)//*աղբիւրք* (ՆՀԲ)¹⁸: Խորենացու երկում, օրինակ, միաժամանակ հանդիպում է բառիս հոգնակի ուղղականի *աղբիւրք*//*աղբերք* զուգաձևը¹⁹: Ահավասիկ օրինակներ նաև այդ շարքի *անգղ* գոյականի հոգնակի սեռականով՝ Բարք *անգեղց* (ՆՀԲ): Կարգեալ է ի կերակուր *անգեղաց* (ՍԳ):

2. *Եռանդամ զուգաձևությամբ* անունները (ընդամենը 7 բառ՝ *անոյ, բիծ, երկիւղած, համար, համբաւ, ճեպ, քանդակագործ*) արտահայտվում են կանոնավոր հոլովումների տարբեր համադրություններ ներկայացնող չորս տարբերակով, որոնք են՝

2.1. *ի//ի-ա//ն*, որով հանդիպում է 4 բառ՝ *անոյ, բիծ, երկիւղած, քանդակագործ*: Օրինակներ *քանդակագործ* բառով՝ Զիա՛րդ ծակոտեալ դրոշմեալ են իբրև զգործ *քանդակագործի* զարմանալի՛ տերևովքն այգիք (ՆՀԲ): Մինս երկուս, եւ շրջանակս *քանդակագործից* սեանցն, ի վերայ գլխոյ սեանցն, երկուս երկուս վանդակապատս, ծածկել զերկուսին շրջանակսն *քանդակ*«ագործացն, որ էին ի վերայ սեանցն (ՍԳ): Եւ ձուլեաց զայն *քանդակագործով*, եւ արար որթ ձուլածոյ (ՍԳ):

2.2. *ն//ու//ի*, որով հանդես է գալիս *համար* գոյականը՝ Միահամուռ թուէ զվշիռ ոսկւոյ եւ զարծաթոյ եւ զթիւ *համարոյ* ժողովրդեանն զանցելոցն ի հանդիսի (ՍԳ): Եւ ոռճիկ նորա ոռճիկ հանապագորդ տուաւ նմա ի տանէ թագաւորին, *համարով* օրըստօրէ զամենայն աւուրս կենաց իւրոց (ՍԳ): *Համարոցն* նոցա, յաւուրս Յովաթամայ արքայի յուղայ, եւ յաւուրս Յերոբովամայ արքայի Իսրայելի (ՍԳ): Բազում նուագս ոսկիս կորուսեալ ի միջոյ *համարուէն* (ՍԳ): Եւ այս է թիւ *համարուցն*, զոհարանք ոսկեղէիք երեսուն, եւ զոհարանք սպասուն արծաթեղէիք՝ հազար քսան եւ ինն (ՍԳ): Եւ ոչ եղեւ *ի համարի* բան իմ, նախ՝ ինձ դարձուցանել զարքայ առիս (ՍԳ):

2.3. *ն//ի//ի-ա*, որով հոլովվում է *ճեպ* բառը՝ Զի՛նչ իրք իցեն վասն անօրէն *ճեպոյն* (ՍԳ): Ժամ տուեալ ուրախութեան հարսանեաց՝ *ճեպով* տագնապաւ փութայր զուրախութիւնս հարսանեացն կատարել (ՍԳ): Ոչ առ *ճեպի* աղքատութեան անարգանացն բռնի վարելոյ և ածելոյ (ՆՀԲ): *Ճեպաւ* դեսպանօք զգացուցուք (ՂՓ):

2.4. *ն//ու//ի-ա*, որով հանդես է գալիս *համբաւ* բառը՝ Ի լուր *համբաւոյ* նորա իմաստնացան տգէտք, եւ ի տեսիլ մերձաւորութեան նորա զգաստացան լկտիք (Ե): Եւ այսք այսպէս թշնամանեալք եւ հայիոյանօք հալածեալք, ոչ յերեկոյս ինչ ժամանակաց զրուցատրութեամբք յումբէ *համբաւուց* ծանուցաւ մեզ (ՂՓ): Այստաժէտք գային ի *համ-*

¹⁸ *Աղբերք* կազմվել է ձայնորդահանգ հոլովման օրինաչափությամբ՝ եզակի սեռականից, *աղբերքք*//*աղբիւրք*՝ ձայնավորահանգ հոլովման օրինաչափությամբ՝ եզակի ուղղականից:

¹⁹ **Խաչատրյան Գ. Կ.**, Մովսէս Խորենացու «Հայոց պատմություն» երկի բայական և անվանական համակարգերի քերականական անկանոնությունները // Մ.Խորենացու ծննդյան 1600-ամյակին նվիրված գիտաժողովի նյութեր, Վանաձոր, «ՄԲՄ տպագրատուն», 2011, էջ 17:

բախն (ՄԽ): Մի երբեք գանգիտիցեն սիրտք ձեր, եւ մի երկնչիք *ի համբաւաց* գոր լսիցեք յերկրին (ՍԳ):

Մրանից բացի՝ կան գոյականներ (թվով 7), որոնցից վեցն ունի երկանդամ գուգաձև, մեկը՝ եռանդամ: Այս գոյականները վերոնշյալ երկանդամ և եռանդամ շարքերից առանձնանում են նրանով, որ այս դեպքում գուգաձև կազմող անդամներից մեկը (եռանդամի դեպքում՝ երկուսը) կանոնավոր հոլովման է ենթարկվում, մյուսը՝ անկանոն հոլովման:

Այս խմբի՝

1. *Երկանդամ գուգաձևերն* արտահայտվում են անդամների համադրության հետևյալ տարբերակներով՝

1.1. *ան//ի-ա*, որով հանդես է գալիս *անդրանիկ* բառը: Հմմտ. Ջանունն *անդրանկանն* (ՍԳ): *Անդրանկին* իւրում (ՍԳ): *Անդրանկաւ* եզին քո (ՍԳ) և Փոխանակ ամենայն *անդրանկաց* (ՍԳ):

1.2. *ի//եան*, որով առանձնանում են *թաքուստ* և *փախուստ* բառերը, ինչպես՝ Տեղի *փախստի* և *թաքստի* (Ե): Այլ և յանցուցեալ և *թաքստեան* եղեալ (ՄԽ): Ապաստան *փախստեան*, տեղի ապաւինի (ՆՀԲ):

1.3. *եան//ո*, որով արտահայտվում է *ծնունդ* բառը՝ Ժամանակ *ծննդեան* յամուրաց (ՍԳ): Պա՛րտ է հոգևոր *ծննդոցն* հոգևոր վարս ստանալ (ՆՀԲ):

1.4. *ու//ուան*, որով հանդես է գալիս *մահ* բառը՝ *Մահու* պարտական լիցի (ՍԳ): Եւ եղեւ յետ *մահուանն* Աբրաամու (ՍԳ): Խորենացու երկում միաժամանակ հանդիպում է բառիս հոգնակի ուղղականի *մահք//մահունք* գուգաձևը²⁰:

1.5. *եան//ի-ա*, որով հանդիպում է *նաւահանգիստ* բառը՝ Ի *նաւահանգստեանն* նաւաբեկ լինիցիս (ՆՀԲ): Չմերել ի *նաւահանգստին* կրետացոց (ՍԳ): Իբր ի *նաւահանգստաց* համբարձեալք (ՆՀԲ):

2. *Եռանդամ գուգաձևն* արտահայտվում է կանոնավոր և անկանոն հոլովիչների *ո//ի//եան* համադրությամբ, որով հոլովվում է *խորհուրդ* բառը՝ Իբրեւ թէ բարեխօսեր ի խաղաղութիւն աշխարհին, բայց սրտի *խորհրդով* ցանկացեալ էր քահանայապետութեան աշխարհին (ՍԳ): Ոչ կամէին անսալ *խորհրդոց* իմոց (ՍԳ): Ըմբռնեցին նոքա զտեղիսն զայն ամենայն *խորհրդովք* իւրեանց (ՍԳ): Հաստատեցաւ բանս այս ի *խորհրդի* անդ՝ քակել զեղանն զի պղծեալ էր ի թշնամեաց (ՍԳ): Վասն զի *խորհրդի* եղեւ զօրագլխացն այլազգեաց (ՍԳ): Խօսեցաւ ընդ նոսա ըստ *խորհրդեան* մանկտույն (ՍԳ):

Նկատելի է, որ այս խմբի յուրաքանչյուր տարբերակով, բացի *ի//եան-ից*, հանդես է գալիս մեկ գոյական, սակայն դրանցից մի քանիսն առայսօր մասամբ պահպանել են գուգաձև հոլովումների հետքեր (*մահու//մահվան*, *կորստի//կորստյան*, *փախուստի//փախստյան*):

Դասական գրաբարի ենթաշրջանի լեզվական աղբյուրներում հանդիպող թվով 145 հոլովական գուգաձևերի մեծագույն մասը (շուրջ 95%) երկանդամ է, և միայն թվով 8

²⁰ **Խաչատրյան Գ. Կ.**, Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմություն» երկի բայական և անվանական համակարգերի քերականական անկանոնությունները // Մ.Խորենացու ծննդյան 1600-ամյակին նվիրված գիտաժողովի նյութեր, Վանաձոր, «ՄԻՄ տպագրատուն», 2011, էջ 15:

(շուրջ 5%) գուգաձևեր են եռանդամ: Զուգաձևերի բաղադրիչ անդամները գերազանցապես *ի*, *ի-ա*, *ո* և *ու* ձայնավորահանգ, հազվադեպ՝ *ա*, *ե* ձայնորդահանգ և անկանոն հոլովումներին պատկանող բառաձևեր են: Դրանք միմյանց հետ հանդես են գալիս տարբեր համադրություններով, որոնցից են՝ *ի//ի-ա* (գունդ-*գնդից//գնդաց*), *ու//ո* (երինջ-*երնջու//երնջոյ*), *ի-ա//ո//ու* (վաճառ-*վաճառի-վաճառալ//վաճառոյ//վաճառու*), *ո//ու//ի-ա* (համբալ-*համբալոյ-համբալով//համբալու//համբալի-համբալալ*), *եան//ո* (ծնունդ-*ծննդեան//ծննդոյ*), *ե//ի-ա* (աղբիւր-*աղբերց//աղբերաց*) և այլն: Տարբեր համադրություններում գործածված բառաձևերի քանակով առանձնանում են *ո*, *ի* և *ի-ա* հոլովումները՝ հանդիպելով ոչ միայն եզակի և հոգնակի թվերի թեք, այլև հոգնակի թվի ուղիղ հոլովներով: Դրանցից *ո* պարզ հոլովման ձևեր, ըստ մեր հաշվարկի, տարբեր համադրություններում հանդիպում են 95 անգամ, *ի-ա* խառը հոլովման ձևեր՝ 92 անգամ, իսկ *ի* պարզ հոլովման ձևեր՝ 78 անգամ: Ասվածից հետևում է, որ 5-րդ դ. գոյականների և ածականների հոլովման համակարգում գործուն դեր ունեն վերոնշյալ հոլովիչները, ինչը եական ազդեցություն է թողել նշված համակարգում հետագայում կատարված փոփոխությունների վրա: Պատահական չէ, որ միմյանց հետ հաճախագույն համադրություններով առանձնանում են հենց *ո*, *ի* և *ի-ա* հոլովիչները (ըստ մեր հաշվարկի՝ 145-ից՝ 116-ում): Ընդ որում, սրանց երկբաղադրիչ գուգաձևերի երկրորդ բաղադրիչի դերում ամենագործունը ոչ թե *ի*, ինչպես կարելի է ենթադրել, այլ *ի-ա* խառը հոլովումն է թե՛ եզակի և թե՛ հոգնակի թվերում (ընդամենը՝ 66 անգամ, որից 30-ը՝ *ի* պարզ հոլովման բառաձևերի հետ)²¹: Ասվածը վկայում է *ի-ա* խառը հոլովման համար 5-րդ և հետագա մի քանի դարերում ստեղծված նպաստավոր հանգամանքի մասին՝ պայմանավորված գրաբարի հոլովման գործընթացի իրականացման հարցում հոլովիչների և հոլովակերտների գրեթե անփոխարինելի դերով²²: Սրան հակառակ՝ *ու* հոլովիչով կազմությունները անհամեմատ փոքրաթիվ են. բոլոր համադրություններում հանդիպում են ընդամենը 21 անգամ, որից 11-ը՝ *ո* հոլովման ենթարկված բառաձևերի հետ: Դժվար չէ ենթադրել, որ *ո* հոլովիչի *ու*-ով փոխարինվելը 5-րդ դ. նոր միայն սկսվող գործընթաց է, որը հաճախանում է հետագայում: Ի դեպ, անդրադառնալով *ո//ու* գուգաձևությանը՝ Է. Թումանյանն իրավացիորեն գտնում է, որ ընդհանրապես *ո* ձայնավորից անցումը *ու* ձայնավորին բնորոշ է գրաբարի հնչյունական համակարգին, և այն գուգաձևությունների տեսքով տեղ է գտել նաև հոլովման համակարգում: Արդյունքում ձևավորվել է գուգահեռա-

²¹ Է. Թումանյանը նշում է, որ այդ ժամակահատվածում ձևավորված հոլովման «համակարգի ճնշման ներքո» նկատվում է այլ հոլովման ենթարկվող անունների բացահայտ անցում *ի* պարզ և *ի-ա* խառը հոլովման համակարգեր (Տե՛ս Գ. Թումանյանի «Древнеармянский язык». Москва. Изд-во «Наука». -1971. С. 239):

²² Հետագայում, երբ եզակի գործիականում ամրակայվում է *-ու* թեքույթը, իսկ հոգնակի ուղղականն սկսում է կազմվել *-եր//ներ* ձևերով, *ա* հոլովիչը (և առհասարակ խառը հոլովումը) դուրս է մնում հոլովման համակարգից՝ հոգնակի թվում տեղն ամբողջովին զիջելով *ի* հոլովիչին:

բար հոլովվող անունների շարք, որոնք միաժամանակ կարող են կազմել ինչպես *n* արտաքին, այնպես էլ *m* արտաքին հոլովման հարացույց²³:

Հիշյալ ենթաշրջանում *է* ձայնորդահանգ հոլովման մի քանի բառ գուգահեռաբար հոլովվում է նաև *ի-ա* ձայնավորահանգ հոլովմամբ: Ավելին՝ *է* հոլովման ենթարկվող մի շարք բառեր եզակի գործիականում և հոգնակի թեք ձևերում դադարել են *է* հոլովիչով հոլովվելուց և թեքվում են միայն *ի-ա* հոլովման օրինաչափությամբ, ինչը վկայում է այդ բառերում գուգահեռ հոլովման գործընթացն ավելի վաղ սկսված և 5-րդ դարում արդեն ավարտված լինելու մասին: Ասվածը դարձյալ պայմանավորված է նշված ենթաշրջանում (և դրանից էլ առաջ) *ի-ա* խառը հոլովման գործունեությամբ. այն միակ հոլովումն է, որով գուգահեռաբար թեքվում է *ի, n, m, է* հոլովումների պատկանող բառերի մեծագույն մասը:

Եզրահանգում. Անկանոն հոլովվող բառերից բացի՝ անկանոնությամբ առանձնանում են նաև մի շարք գոյականներ և ածականներ, որոնց թեքումը վկայում է դասական գրաբարի ենթաշրջանի հոլովման համակարգում առկա գուգաձևությունների մասին: Կանոնավոր ձևերին գուգահեռ՝ այդ բառերը հոլովվում են կանոնավոր (հազվադեպ՝ անկանոն) համակարգի այլ հոլովիչներով նույնպես: Ըստ բաղադրիչների քանակի՝ այդ գուգաձևերը հիմնականում երկանդամ են, սակայն հանդիպում են նաև եռանդամ (անհամեմատ փոքրաթիվ են) և քառանդամ (առհասարակ հազվադեպ են) գուգաձևեր: Հիշյալ ենթաշրջանում հոլովական գուգաձևեր ունեն շուրջ 150 գոյականներ ու ածականներ, որոնց մեծ մասը ենթարկվում է ձայնավորահանգ հոլովման: Դրանց հոլովման հարացույցների գուգաձևությունը գերազանցապես իրականանում է *ի, n, m, ի-ա* պարզ և խառը հոլովումների տարբեր համադրություններով (շուրջ 25 տարբերակ), որոնցում գործուն դեր ունեն *n, ի* պարզ և *ի-ա* խառը հոլովումները: Հենց նրանք էլ որոշիչ ազդեցություն են թողել հայերենի հոլովման համակարգում հետագայում կատարված փոփոխությունների վրա:

ПАРАЛЛЕЛЬНЫЕ ФОРМЫ В СИСТЕМЕ ИМЕННОГО СКЛОНЕНИЯ ДРЕВНЕАРМЯНСКОГО ЯЗЫКА КЛАССИЧЕСКОГО ПЕРИОДА

Կачатրյան Գ. Կ., Օգաննիսյան Ե. Ա.

Ключевые слова: *классический период древнеармянского языка, постклассический период древнеармянского языка, падежные параллельные формы, двучленные параллельные формы, трехчленные параллельные формы, показатель склонения, склонения с основой на гласные, склонения с основой на сонорные, система склонения.*

Кроме слов с нерегулярным склонением в системе склонения древнеармянского языка классического периода нерегулярностью отличался также ряд существительных и прилагательных, склонение которых, однако, не являлось отклонением от регулярной системы, а представляло собой падежные параллельные формы: наряду с собственно регулярными формами они также изменялись по падежам с другими показателями склонения регулярной

²³ **Туманян Э. Г.** Древнеармянский язык. Москва. Изд-во «Наука». -1971. С. 238.

системы. По количеству компонентов эти параллельные формы в основном были двучленными, однако, встречались также трехчленные (их было несравненно меньше) и четырехчленные (единичные случаи).

Падежные параллельные формы в указанный период имели около 150 существительных и прилагательных, большинство которых склонялись по основам на гласные. Параллельность их парадигмы склонения осуществлялась преимущественно различным соотношением простых и смешанных показателей склонения с основами на ի [i], ո [o], ու [u], ի-ւ [i-a] (около 20 вариантов), среди которых своей активностью выделялись простые (ո [o], ի [i]) и смешанные (ի-ւ [i-a]) типы склонения. Именно они сыграли решающую роль в дальнейшей трансформации системы склонения армянского языка.

PARALLEL FORMS OF NOMINAL DECLENTION SYSTEM IN THE SUBPERIOD OF CLASSICAL GRABAR

Khachatryan G. K., Hovhannisyany Y. A.

Key words: *the subperiod of classical Grabar, the postclassical period of Grabar, case parallel forms, two-membered parallel forms, three-membered parallel forms, declension indicator, vowel-rhymed and sonorant-rhymed declensions, declension system.*

In addition to the words with an irregular declension, in the declension system of the subperiod of the classical Grabar, a number of nouns and adjectives stand out also with their irregularity. Their declension, however, is not a deviation from the regular system, but rather has case parallel forms. In parallel to the regular forms, they are declined with the other case indicators of the regular system as well. In terms of the number of components, these parallel forms mainly have two members, however, there are also three-membered (incomparably fewer) and four-membered (isolated cases) forms. In this period, about 150 nouns and adjectives have parallel case forms, most of which are declined by vowel-rhymed declension. The parallel forms of their declension paradigm is mainly done by different arrangements of the [i], [o], [ou], [i-a] simple and mixed declensions (about 20 versions), the most active of which are the simple [o], [i] and the mixed [i-a] declensions. It is these declensions that have had a decisive impact on the subsequent transformations in the declension system of the Armenian language.

Սկզբնաղբյուրներ և համառոտագրություններ

ԱԳ – Ագաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց, Տփղիս, 1909:

Ե – Եղիշէի Վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմին, Երևան, 1957:

ԵԿ – Եզնկայ Կողբացոյ Եղծ աղանդոց, Վենետիկ, 1826:

Կ – Կորյուն, Վարք Մաշտոցի, Երևան, 1941:

ՂՓ – Ղազարայ Փարպեցոյ Պատմութիւն Հայոց, Տփղիս, 1904:

ՄԽ – Մովսիսի Խորենացոյ Պատմութիւն Հայոց, Տփղիս, 1913:

ՆՀԲ – Աւետիքեան Գ., Սիրմելեան Խ., Աւգերեան Մ., Նոր բառգիրք հայկագեան լեզուի, Կ. Ա.-Բ, Վենետիկ, 1836-1837:

ՍԳ – Գիրք Աստուածաշունչք հին եւ նոր կտակարանաց, Վենետիկ, 1860:

ՓԲ – Փաւստոսի Բուզանդացոյ Պատմութիւն Հայոց, Ս. Պետերբուրգ, 1883:

Գ ր ա կ ա ն ո թ յ ո ն

1. Աբեղյան Մ. Գրաբարի քերականություն, Երևան, Պետհրատ, 1936:
2. Աբրահամյան Ա. Ա. Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, «Լույս» հրատ., 1976:
3. Այտընեան Ա., Քննական քերականություն աշխարհաբար կամ արդի հայերէն լեզուի, Երևան, Եր. համալսարանի հրատ., 1987:
4. Առաքելյան Վ. Դ., Գրաբարի քերականություն, Երևան, «Վիամիր» հրատ., 2010:
5. Ավետիսյան Հ. Մ., Ղազարյան Ռ.Ս., Գրաբարի դասընթաց, Երևան, Եր. համալսարանի հրատ., 2001:
6. Խաչատրյան Գ. Կ., Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմություն» երկի բայական և անվանական համակարգերի քերականական անկանոնությունները // Մ.Խորենացու ծննդյան 1600-ամյակին նվիրված գիտաժողովի նյութեր, Վանաձոր, «ՄԻՄ տպագրատուն», 2011:
7. Խաչատրյան Գ. Կ., Գրաբար, Երևան, «Ոսկան Երևանցի» հրատ., 2014:
8. Շարաբխանյան Պ.Ե., Գրաբարի դասընթաց, Երևան, Եր. համալսարանի հրատ., 1974:
9. Պետրոսյան Հ. Ջ., Գալստյան Ս. Ա., Ղարազոյան Թ. Ա., Լեզվաբանական բառարան, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1975:
10. Ջահուկյան Գ. Բ., Հայոց լեզվի զարգացումը և կառուցվածքը, Երևան, «Միտք» հրատ., 1969:
11. Туманян Э. Г. Древнеармянский язык. Москва. Изд-во «Наука». -1971.

Ընդունվել է՝ 10. 12. 2020

Գրախոսվել է՝ 06. 04. 2021

Հանձնվել է տպ.՝ 21. 06. 2021

Տեղեկություններ հեղինակների մասին

Գուրգեն ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ՝ բանասիրական գիտությունների դոկտոր,

Վանաձորի Հ. Թումանյանի անվ. պետական համալսարանի հայոց լեզվի և գրականության ամբիոնի պրոֆեսոր, էլ. հասցե՝ gxachatryan@yahoo.com
Երանուհի ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ՝ Վանաձորի Հ.Թումանյանի անվ. պետական համալսարանի բակալավրիատի «Հայոց լեզու և գրականություն» մասնագիտ. 3-րդ կուրսի ուսանողուհի, էլ. հասցե՝ eran.hovhannisyan@list.ru